

Magdalena Kwiecińska

Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem

Kolekcja etnograficzna Muzeum Tatrzańkiego. Działalność Juliusza Zborowskiego w latach 1945-1949

Wstęp

Juliusz Zborowski, pierwszy dyrektor Muzeum Tatrzańkiego w latach 1922-1965, swoim zaangażowaniem i prężną działalnością wpisał się w historię polskiego muzealnictwa. Ukończył studia językoznawcze na Uniwersytecie Jagiellońskim, a w 1913 roku podjął pracę nauczyciela w nowotarskim gimnazjum, by prowadzić badania lingwistyczne na Podhalu. Wtedy też bezpośrednio zetknął się z kulturą góralską i nią się zainteresował. Wiedział o prowadzonej już wówczas etnograficznej działalności Bronisława Piłsudskiego i zamierzał go poznać, lecz ten go uprzedził. Piłsudski dowiedział się poprzez wspólnych znajomych, że w Zborowskim znajdzie dobrego kandydata do włączenia w inicjowane przez siebie prace badawcze i muzealne. Zborowski wspominał to spotkanie tymi słowami: „wszedł raz do mnie starszy pan, skromnie ubrany, ujmujący (...). Z uśmiechem wyciągnął rękę i powiedział: My już przecie przez znajomych znajomi i ot ze słyszenia. Jestem Bronisław Piłsudski” [Zborowski 1934: 5]. Do tego zdarzenia doszło w Nowym Targu, a po latach Zborowski przyznał: „że stopniowo skręciłem całkiem na ludoznawstwo jako główny przedmiot zainteresowania, to zawdzięczam (...) w znacznej mierze nowemu znajomemu” [Zborowski 1934: 5]. Piłsudski, który powrócił do kraju z zesłania, przyjechał do Zakopanego w 1906 roku by spotkać się z bratem, Józefem,

przyszłym marszałkiem Polski. Przy tej okazji zainteresował się kulturą górali podhalańskich, ale badania w tym kierunku rozpoczął kilka lat później, w 1911 roku, zaangażował do współpracy szereg osób i zainicjował działalność Sekcji Ludoznawczej przy Towarzystwie Tatrzańskim oraz zaproponował program specjalistycznych badań. Wszystko to w konsekwencji stało się ważnym momentem dla rozwoju regionalnego kolekcjonerstwa i etnograficznych badań terenowych na Podtatrzu. Teoretycznym zwieńczeniem działalności Piłsudskiego są założenia zebrane przez niego w 1913 roku w memoriale na temat urządzenia działu ludoznawczego w Muzeum Tatrzańskim [Piłsudski 1914–1921].

Wymowne są słowa Zborowskiego o zasługach uczonego dla regionu: „widzę w Bronisławie Piłsudskim pierwszego na Podhalu nowoczesnego etnografa i muzealnię, pioniera nowoczesnej ludoznawczej i muzealnej pracy na Podhalu i dla Podhala” [Piłsudski 1914–1921: 112]. Zborowski sumiennie realizował zaproponowane przez niego założenia i z rozmysłem je rozwijał zarówno w zakresie kultury materialnej, jak i duchowej dziś nazywanej niematerialną (zgodnie z Konwencją UNESCO z 2003 roku). Rozpoczął tworzenie archiwum fonograficznego na Podhalu i rejestrował liczne przejawy lokalnego dziedzictwa¹. Kontynuował tym sposobem działalność poprzednich badaczy, którą w pierwszej dekadzie XX wieku zainicjował Piłsudski, a najbardziej zaangażowaną jej realizatorką na rzecz Muzeum Tatrzańskiego była Bronisława Giżycka [Kwiecińska 2017, Trebunia-Staszal 2018]. Przez kilka lat prowadziła bowiem badania terenowe², kolekcjonowała okazy z Podtatrza do własnej kolekcji, ale także pozyskiwała do zbiorów zakopiańskiej placówki.

Można również przypuszczać, że to właśnie działalność Piłsudskiego w ramach Sekcji Ludoznawczej zwiększyła zainteresowanie kolekcjonowaniem okazów z Podhala, a ich spadkobiercą stało się Muzeum Tatrzańskie [Zborowski 1976: 112], prywatnych „zbieraczy okazów etnograficznych”

¹ Bronisław Piłsudski w latach 1902–1905 nagrywał za pomocą fonografu muzykę i śpiew ludu Ajnów na Sachalinie. Była to wówczas pionierska metoda prowadzenia etnograficznych badań terenowych, którą przekazał Zborowskiemu. W 2015 roku Muzeum Tatrzańskie we współpracy z Instytutem Sztuki PAN dokonało digitalizacji zabytków fonograficznych sprzed ponad stu lat, które zebrał Juliusz Zborowski. Są one dostępne na płycie cyfrowej *Rozpoczął tedy fonograf zbieranie melodii podhalańskich...*

² W archiwum Muzeum Tatrzańskiego zachowały się notatki z terenu wykonane przez Bronisławę Giżycką. Odnoszą się one do tradycji chodzenia ze *śmierdecką*, zapiski wierzeń ludowych z zakresu obrzędowości dorocznej, rodzinnej, medycyny ludowej oraz przepowiedni ludowych.

w regionie było wówczas dużo. Gromadzono więc obrazy na szkle, rzeźby świątków, spinki — element męskiego ubioru góralskiego, ale także elementy ubioru kobiecego, formy na ser, drewniane sprzęty gospodarcze, meble, malowaną ceramikę i wiele innych obiektów o artystycznych znamionach, stanowiących dziedzictwo regionu, które wzbudzały zachwyt. Chciano w ten sposób zachować je dla kolejnych pokoleń. Wśród prywatnych kolekcjonerów dominował wówczas rodzaj „zbieractwa osobliwości” (adekwatne określenie Krzysztofa Pomiana) i kierował nimi przede wszystkim kunszt wykonanych okazów. Przy ich pozyskaniu często korzystano z pomocy pośredników i nierzadko byli to przedstawiciele miejscowej ludności.

Nabywanie zbiorów od 1888 roku, gdy zostało powołane Muzeum Tatrzańskie aż do objęcia stanowiska dyrektora przez Zborowskiego początkowo odbywało się przypadkowo, ale w kolejnych latach zwarte kolekcje prywatne zostały przekazane w darze przez Stanisława Drohojowskiego, Różę i Adama Krasińskich, Bronisławę Kondratowiczową, Wojciecha Gersona, Wojciecha Brzegę, Stanisława Witkiewicza, Zygmunta Gnatowskiego, Marię i Bronisława Dembowski, Konstantego Steckiego, Mieczysława Jeromina i wielu innych amatorów ludowego rzemiosła i rękodzieła. Zdążyli oni zebrać okazy z pierwszej połowy XIX wieku, a także z wieku XVIII [Błaszczyk-Żurowska 1999]. Dzięki istnieniu Muzeum Tatrzańskiego te prywatne kolekcje nie uległy rozproszeniu, lecz pozostały na miejscu. Jest to częściowo zasługa Piłsudskiego, który przyczynił się do uświadomienia miłośnikom góralszczyzny o wartości zabytków dawnej kultury. Dla badaczy i naukowców są one dziś bezcenne. W 1922 roku, gdy Zborowski został dyrektorem zakopiańskiej placówki zbiory etnograficzne liczyły blisko 2000 obiektów.

Celem niniejszego artykułu jest opisanie kolekcji etnograficznej³, która znajduje się w zakopiańskiej placówce oraz procesu jej powiększania podczas kadencji dyrektora Juliusza Zborowskiego, ale po II wojnie światowej aż do upaństwowienia instytucji w 1950 roku. Przyjęta cezura czasowa obejmuje więc lata 1945–1949. Rozwój i prężna działalność muzeum za czasów Zborowskiego związana z kolekcją etnograficzną zgromadzoną w latach 1922–1945 została już dobrze opisana [Kozak 2020, Kwiecińska 2020b]. Pozostaje więc do omówienia okres, w którym na realizację celów

³Zbiory Muzeum Tatrzańskiego odnoszą się do regionu szeroko rozumianego Podtatrza i są dzisiaj podzielone na trzy kolekcje: przyrodniczą, która zapoczątkowała istnienie placówki, etnograficzną i sztuki.

placówki w odniesieniu do jej statutu w znacznym stopniu zaczęła mieć wpływ władza państwowa, zcentralizowana w Warszawie, a nie jak to dotychczas było inicjatywy lokalne.

Działalność Muzeum Tatrzańskiego po II wojnie światowej

Ochronę zabytków ruchomych w Polsce po II wojnie światowej można prześledzić na podstawie treści zawartych w różnych aktach prawnych. Po 1945 roku nadal obowiązywało rozporządzenie o opiece nad zabytkami pochodzące z 1928 roku. Było tak aż do ogłoszenia ustawy o ochronie dóbr kultury w 1962 roku⁴, w której zostało uwzględnione muzealne kolekcjonerstwo. Duże zasługi w tej kwestii miał Kazimierz Malinowski, współtwórca ustawy, który uważał ten akt prawny za fundamentalny w procesie zabezpieczania dóbr kultury [Malinowski 1962: 6]. Pisał o tym do Zborowskiego prawie dwie dekady wcześniej⁵ i ubolewał, że w czasach międzywojennych funkcjonowanie instytucji muzealnej zostało sprowadzone do zadań porównywalnych z „bankiem, do którego prywatni kolekcjonerzy składali zbiory”, a pełniąc funkcję „stróża” była pozbawiona możliwości prowadzenia „systematycznego zbieractwa” [Radecki 2017: 63].

Opinia ta nie odpowiadała jednak rzeczywistości, która istniała w Muzeum Tatrzańskim kierowanym przez Zborowskiego, gdzie prace naukowo-badawcze i kolekcjonerskie były intensywnie prowadzone w regionie w bardzo szerokim zakresie nauk humanistycznych i przyrodniczych. Przypominają o tym słowa dyrektora: „w międzywojennym okresie, już w nowym budynku (...) przez niedługi czas utrzymywały się dwa naukowe etaty [przyrodnika i etnografa — przyp. MK] (...). Dorywczo angażowano na pracach zleconych naukowych pracowników np. do inwentaryzacji jednej z grup etnograficznych kolekcji, do opracowania zbiorów kartograficznych itd. Jeden z działów opracowali wolontariusze” [Zborowski 1961: 357]. Taki stan rzeczy był konsekwencją uchwalonego w 1922 roku statutu, który utwierdził model funkcjonowania Muzeum Tatrzańskiego jako placówki naukowej [Pawlikowski 1923] określony u zarania jej powo-

⁴W tych okresie zostały ogłoszone także dwa inne dokumenty odnoszące się do kolekcjonowania zabytków — w 1946 roku dekret dotyczący rejestracji dzieł sztuki i w 1954 roku konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego, ratyfikowana przez Polskę w 1956 roku. Warto też dodać, że dwa lata później po ogłoszeniu ustawy o ochronie dóbr kultury Juliusz Zborowski został powołany na członka Wojewódzkiej Rady Ochrony Dóbr Kultury w Krakowie, zob. dokument z 29 lutego 1964, AMT, sygn. AR/Zb/174.

⁵W liście do Juliusza Zborowskiego z 26 grudnia 1945 Malinowski wspominał już, że opracował „ustawę muzealną”, AMT, sygn. AR/Zb/219.

łania. Wyznaczone kilkusobowe kuratorium (początkowo z kilkusobową dyrekcją) w celu merytorycznego nadzoru nad instytucją (dotychczas rolę tę odgrywał zarząd Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego na czele z prezesem) tworzyli wybitni naukowcy [Rokosz 2010: 118], a prowadzone specjalistyczne badania nad regionem obejmowały takie dziedziny jak etnomuzykologia, tradycyjna sztuka rękodzielnicza, zwyczaje związane z pasterstwem tatrzańskim, gwaroznawstwo, źródłoznawstwo, a także w zakresie nauk przyrodniczych⁶.

Po 1945 roku członkami kuratorium muzeum byli profesorowie kilku wyższych uczelni w Polsce i w myśl statutu pełnili funkcję komisji rewizyjnej nad dyrekcją. Na przewodniczącego powołano Adolfa Chybińskiego (Uniwersytet Poznański), zastępcą został Jan Stanisław Bystron (Uniwersytet Warszawski), a delegatem do dyrekcji Walery Goetel (rektor Akademii Górniczej w Krakowie), członkami zaś byli Julian Krzyżanowski (Uniwersytet Warszawski), Władysław Szafer (Uniwersytet Jagielloński)⁷. Starali się oni realizować idee ogłoszone przez założycieli muzeum, zrzeszonych w Towarzystwie Muzeum Tatrzańskiego (dalej: TMT), lecz rzeczywistość socjalistyczna w Polsce przyniosła nowe wyzwania. Powołana w 1888 roku przez TMT muzealna placówka w Zakopanem, zachowując status społeczny, została w 1948 roku przejęta pod zarząd Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (dalej: PTT) i z urzędu podlegała Ministerstwu Kultury i Sztuki (dalej: MKiS), a kuratorium przestało istnieć⁸. Warto dodać, że w lutym 1945 powstała przy MKiS Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków kierowana przez Stanisława Lorentza, której zadaniem była opieka merytoryczna i finansowa nad muzeami w Polsce.

W marcu tego samego roku Zborowski otrzymał list z Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Województwa Krakowskiego z prośbą o przedstawienie sytuacji organizacyjnej muzeum, stanu zbiorów i budynku oraz „personelu zatrudnionego”⁹, a niebawem przyszła wiadomość o otrzymaniu subwencji z przeznaczeniem na zabezpieczenie zbiorów¹⁰. W pierwszych latach powojennych subwencje były przekazywane w miesięcznym rozliczeniu,

⁶ W dwudziestoleciu międzywojennym zakopiańska placówka została uznana za wzorcowe muzeum regionalne.

⁷ Dokument z 17 października 1945, AMT,teczka 64/A.

⁸ W kolejnych latach swoją działalność rozpoczęła muzealna rada naukowa pod przewodnictwem dr Hanny Pieńkowskiej.

⁹ Dokument z 12 marca 1945, AMT,teczka 64/A.

¹⁰ Dokument z 24 marca 1945, AMT,teczka 64/A. Pierwsze subwencje muzeum zaczęło otrzymywać od 1918 roku z Ministerstwa Oświecenia Publicznego, bo po odzyskaniu nie-

ale nieregularnie (nierazko poprzedzone pisemną prośbą dyrekcji) i stanowiły główne źródło utrzymania placówki, a Zborowski był zobowiązany do sporządzania z nich szczegółowych sprawozdań. Apelowal kilkakrotnie o pilne przeprowadzenie remontu budynku, który znajduje się „w opłakanym stanie” i choć nie ucierpiał na skutek bezpośrednich działań wojennych, to stan ten zagrażał zbiorom¹¹.

W związku z planowaną reorganizacją placówki Włodzimierz Antoniewicz, uczoney i długoletni jej współpracownik przygotował propozycje „pod rozważenie dyrektorowi Muzeum” spisane na kilku stronach. W jednej z tez stwierdził, że „Muzeum Tatrzańskie nie może być tylko placówką gromadzącą i eksponującą okazy (...). Winno być i już jest w istocie instytucją organizującą, pomagającą i jednoczącą wszystkie usiłowania naukowo-badawcze i upowszechniające wiedzę w zakresie natury i kultury”¹². Jeśli zaś chodzi o same zbiory etnograficzne, to w kolejnych latach opiekę nad nimi przejmowali pracownicy merytoryczni zatrudnieni w muzeum, lecz zasadniczo dopiero po 1950 roku. Nim jednak do tego doszło to jedną z pierwszych osób, która pomagała Zborowskiemu była Helena Roj-Kozłowska, o której pisał: „od 1946 r. pracuje w chwilach wolnych od zajęć gospodarczych w Muzeum Tatrzańskim wyszukując po wsiach okazy etnograficzne i zbierając materiały do góralskich obrzędów i zwyczajów”¹³. Roj-Kozłowska bardzo dobrze znała kulturę podhalańską, bo w niej została wychowana, lecz możliwość zatrudnienia jej nastąpiła dopiero po upaństwowieniu placówki [Średniawa 1987: 246]. Pierwszym kierownikiem działu etnograficznego (w latach w 1950–1957) została Edyta Starek, ale już od 1949 roku była zaangażowana w prace muzealne. Swoje zainteresowania Podtatrzem szczególnie skoncentrowała na Spiszu i Orawie, gdzie szybko rozpoczęła naukową penetrację terenu [Kwiecińska 2020].

Sytuacja organizacyjna Muzeum Tatrzańskiego w kwestii gromadzenia zbiorów nie była odosobniona, bo podlegała centralnym zarządzeniom dotyczącym prowadzonej polityki kulturalnej w Polsce [Znamierowska-Prüfferowa 1969: 427]. Pozyskiwane subwencje Zborowski przeznaczał na

podległości było pod jego kuratelą, zob. list Juliusza Zborowskiego do Rudolfa Kalhousa z 21 lutego 1949, AMT, teczka 68/A.

¹¹ Dokumenty z 7 marca, 25 i 27 czerwca 1945, AMT, teczka 64/A.

¹² Włodzimierz Antoniewicz, *Uwagi o reorganizacji Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem*, b.d., ale ręką Juliusza Zborowskiego jest dopisane: 6 sierpnia 1950, AMT, teczka 39/A, s. 1–2. Numer teczki 39/A, w którym znajduje się ów dokument sugeruje, że pochodzi on z 1945 roku.

¹³ List Juliusza Zborowskiego do dyrekcji Muzeum Etnograficznego w Krakowie, 24 grudnia 1947, AMT, teczka 66/A.

najbardziej konieczne działania od remontów budynku muzeum poprzez bieżące wydatki związane z codziennym funkcjonowaniem instytucji, a kończąc na zbiorach — ich porządkowaniu, katalogowaniu, naukowym opracowywaniu i zakupach nowych nabytków. Niejednokrotnie brakowało środków na prowadzenie etnograficznych badań w terenie, a jedna z pierwszych monografii tamtych lat powstała w oparciu o część prac wykonanych jeszcze przed wojną i dotyczyła kolekcji drewnianych łyżników¹⁴. Tworzy ją obecnie blisko 600 ręcznie wykonanych obiektów, a większość z nich posiadała lica z oryginalnymi motywami zdobniczymi [Kolago 1948, Rak 2007]. W tym kontekście Zborowski w przedstawionych ministerstwu planach na 1948 rok pisał:

w ostatnich latach przed wybuchem wojny rozpoczęło się naukowe opracowywanie naszego zbioru ornamentów łyżników, bardzo charakterystycznych dla góralskiego zdobnictwa. Ten katalog, a jednocześnie i przygotowywanie na ten temat pracy do druku powierzyło Muzeum Tatrzańskie etnografce Władysławie Trębskiej-Kolago. Z małymi wyjątkami łyżniki opracowano i opisano, opisy zachowały się u nas. Natomiast notatki i materiały do naukowej pracy, posiadane rysunki itd. własność p. Trębskiej-Kolago spłonęły w Warszawie. Należy dobrze zapoczątkowaną pracę uzupełnić i katalog dokończyć¹⁵.

Zborowski planował również kolejne opracowania muzealnych zbiorów i liczył przy tym na współpracę ze specjalistami z różnych ośrodków naukowo-badawczych w Polsce. W sprawie zbiorów instrumentów pisał do ministerstwa:

w związku ze swoją pracą ogłoszoną potem w wydawnictwie Polskiej Akademii Umiejętności zajął się zbiorem naszych instrumentów muzycznych prof. dr Adolf Chybiński. Jednak naukowego katalogu instrumentów w zupełności nie wykonał. Należy bezwarunkowo taki katalog dokończyć uzupełniając nowymi nabytkami, które weszły do naszych zbiorów już po wydrukowaniu wspomnianej pracy¹⁶.

W sprawie kolekcji spinek góralskich zaś stwierdzał:

również w związku ze swoją pracą ogłoszoną potem w wydawnictwie P.A.U. zajął się naszym zbiorem metalowych zapięć góralskich (spinek)

¹⁴List Władysławy Kolago do Juliusza Zborowskiego z 10 listopada 1945, AMT,teczka AR/Zb/213.

¹⁵Odpowiedź na ankietę MKiS w sprawie programu pracy muzeów w roku 1948 z dnia 7 grudnia 1947, AMT,teczka 66/A, s. 3.

¹⁶Odpowiedź na ankietę MKiS, tamże, s. 3.

prof. dr Włodzimierz Antoniewicz. Przejrzane przez niego okazy są naukowo opisane i tworzą już katalog¹⁷. Pozostała do opracowania i opisanie niewielka ilość spinek, przeważnie nowych nabytków. Należałoby i ten katalog dokończyć.

I dalej:

w związku z metalowymi spinkami do zapinania koszul należałoby opracować nasz zbiór zapięć do pasów, uprząży itd. zaś w łączności z zamierzoną i przygotowaną pracą dra Józefa Grabowskiego o obrazach na szkle przygotować dla jego potrzeb i dla katalogu muzealnego opisanie naszego zbioru obrazów na szkle. Dla obu prac mamy na widoku odpowiednią siłę naukową¹⁸.

Po wojnie, gdy Zborowski nakreślał kierunki etnograficznego kolekcjonerstwa, zabiegał o wykupienie z prywatnych rąk mniejszych zbiorów i pojedynczych okazów. Stwierdzał wówczas, że

większych zbiorów już nie ma, ponieważ przeszły w latach 1918–1939 na naszą własność lub na własność Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Prywatne zbiory mamy w stałej ewidencji. Są to okazy, które korzystnie uzupełnią już posiadane przez nas działy, jak kapliczki, rzeźba ludowa, obrazy, domowy sprzęt itd. Ponadto zamierzamy uwzględnić jeszcze do dziś dnia istniejącą ludową współczesną wytwórczość jak kapliczki, rzeźby figuralne, formy na sery, wyroby metalowe, przedmioty codziennego użytku itd. Największe jednak braki mamy w zakresie strojów ludowych. Dział ten jest dobrze zapoczątkowany, jednakże bardzo daleki od skompletowania. Wobec zaniku strojów ludowych rozpoczęcie systematycznego zbierania jest nieodzowne. Jest to jednocześnie największy wydatek¹⁹.

Przez lata starał się na bieżąco prowadzić ewidencję zbiorów w kierowanej placówce. Systematycznie tworzył katalog, ręcznie zapisując na kartkach informacje o obiektach. Do dziś stanowią one ważne źródło wiedzy o kolekcji etnograficznej. Po wojnie rękopis katalogu posłużył do założenia pierwszej księgi inwentarzowej. Zborowski z niezwykłą konsekwencją kierował działaniami, które stanowiły kontynuację obranych u zarania

¹⁷ W archiwalnych zasobach MT znajduje się kilkanaście szklanych klisz ukazujących spiniki, które znajdują się w kolekcji etnograficznej i podchodzą sprzed II wojny światowej od m.in. Marii i Bronisława Dembowskich, Borysa Wigilewa, Stanisława Barabasza. Można przypuszczać, że celowo wykonane zdjęcia posłużyły Antoniewiczowi do opracowania zbiorów (wyd. 1928). Wśród klisz są negatywy z okazami pochodzącymi z terenu Podhala, ale także z Martina na Słowacji wykonane zapewne dla porównania opracowywanych zbiorów.

¹⁸ Odpowiedź na ankietę MKiS, dz. cyt., s. 3.

¹⁹ Odpowiedź na ankietę MKiS, dz. cyt., s. 3.

muzeum celów, a następnie planów określonych po wojnie. Skrupulatnie prowadzona dokumentacja zaś i liczna korespondencja Zborowskiego, która w zasobach archiwalnych liczy ponad 8000 listów, stanowi źródło do wiedzy o prowadzonym w Muzeum Tatrzańskim kolekcjonerstwie za czasów pierwszego dyrektora placówki. Z perspektywy czasu to dzieło jednego z pionierów muzealnictwa w Polsce imponuje.

Zborowski zdawał sobie sprawę, że warunkiem zgromadzenia przedmiotów o reprezentatywnej wartości jest osobista obecność w terenie. Jego eksplorację uznawał koniecznym warunkiem pracy kolekcjonera. Ponadto wyznawał zasadę i uważał za moralny obowiązek zawodowy przekazywanie do muzeum wszelkich obiektów, które otrzymywał od osób nawet prywatnie. W jaki sposób uzupełniana była kolekcja etnograficzna Muzeum Tatrzańskiego przez kilka lat przed jego upaństwowieniem? Analiza archiwaliów pozwala na ukazanie szerszego kontekstu tego procesu w pierwszych latach po II wojnie światowej.

Kolekcjonerzy i kolekcja etnograficzna²⁰

Pozyskane w pierwszej połowie 1945 roku obiekty były zarówno darami jak i zakupami [Kwiecińska 2020b: 233–234], a kolejne już po zakończeniu okupacji zostały nabyte do kolekcji dopiero kilka miesięcy później ze względu na brak odpowiednich na to funduszy. Były to cztery, ręcznie kute gwoździe podarowane przez architekta, Zygmunta Ostafina, które pochodzą z dziewiętnastowiecznego domu w Zakopanem Strączka-Heliosa (imię nie znane) oraz brokatowy gorset o fasonie typu mieszczańskiego z początku XIX wieku. Został zakupiony od rodziny sołtysiej z Czarnego Dunajca — referuje Zborowski²¹. Fason jest zbliżony do tego z gorsetów krakowskich szytych w XVIII wieku lub w pierwszej połowie wieku XIX i nosiły je najczęściej zamożne góralki, których przodkowie byli osadnikami z królewskich nadań sołectw [Błaszczyk-Żurowska 1997: 230].

W następnych latach kolekcja etnograficzna wzbogaciła się o pojedyncze obiekty z Podhala, Spisza i Orawy. Skrupulatnie notowane koszty Zborowski przekazywał w sprawozdaniach do ministerstwa. W dniu 24 lipca 1946 roku zapisał: „do zbiorów przybyło parę okazów z zakresu sztuki zdobni-

²⁰ W niniejszym artykule jest omówiona kolekcja etnograficzna, która powiększyła się o nowe okazy w latach 1945–1949, ale zgodnie z obecnym stanem inwentarza.

²¹ Dokument z 23 grudnia 1945, AMT,teczka 64/A.

czej ludowej i pamiątek wojennych”²², a przez kolejne miesiące przybywały nowe nabytki z dziedziny ubioru, systematycznie powiększając tę część etnograficznej kolekcji. Zakupiono wówczas opasek z Cichego od rymarza Jana Chojniaka w Nowym Targu, dwa haftowane czepce ze Żdziaru na słowackim Spiszu²³ wykonane około 1938 roku, które sprzedał konsul RP Zdzisław Marski (1889–1961), a w sklepie komisowym w Zakopanem²⁴ kupiono cuchę z Chochołowa datowaną na około 1939 rok — „wyrób tamtejszy” — jak zanotował Zborowski²⁵. Pod koniec 1946 roku do kolekcji przybyły przedmioty z Ratułowa: ciupaga (wykonana przez Andrzeja Kubina), osiem mosiężnych ozdób do uprzęży końskiej i chomąta w kształcie: konika, rożka i trzech różnej wielkości kółek zwanych siajbami, a także dzwonki janczarskie — turliki – datowane na 1885 rok i ich nowe egzemplarze ze sprzączką²⁶ oraz dzwonek — wykonane także przez Andrzeja Kubina²⁷. W rocznym sprawozdaniu Zborowski informował, że

współpracując z miejscowym Instytutem Przemysłu Ludowego przy Podhalańskim Domu Społecznym zakupiono na rachunek tegoż Instytutu wyroby przemysłu artystycznego ludowego przeznaczone na wystawę współczesnego przemysłu pamiątkarskiego i zdobniczego, która się odbędzie w lutym 1947 roku w Zakopanem. Sporządzono przy tym stopniowo wykazy ludowych wytwórców zajmujących się wyrobem fajek, spinek metalowych, dzwonek, wyrobów skórzanym, drewnianym²⁸.

W sprawozdaniu z pierwszych miesięcy kolejnego (1947) roku natomiast napisał:

niewielki przyrost przyjezdnych po przesunięciu, a potem zniesieniu godziny policyjnej w Zakopanem ożywił w pewnej mierze frekwencję publiczności w naszym Muzeum, pomimo dotkliwego zimna w budynku, który nie posiada jeszcze centralnego ogrzewania (...). Podczas pobytu w Zakopanem konserwatora dra Józefa Dutkiewicza, jego zastępcy inż. Swiszcowskiego i referentki spraw muzealnych mgr Hanny Pieńkowskiej przedstawiono bieżące

²² Sprawozdanie za okres od 25 czerwca do 24 lipca 1946, AMT, teczka 65/A.

²³ W sprawozdaniu kasowym za lipiec 1946, poz. 4, przygotowanym przez Juliusza Zborowskiego zostały im nadane nr inw. 5008/E i 5009/E.

²⁴ Zob. księga inwentarzowa A, poz. 4908, AMT.

²⁵ Sprawozdanie z 30 XI 1946, AMT, teczka 65/A.

²⁶ Księga inwentarzowa A, poz. 4818, 4919.

²⁷ Sprawozdanie kasowe za grudzień 1946, poz. 28, 29, AMT, teczka sygn. 65/A; karty inwentarzowe od E/4913/MT do E/4920/MT, dział etnograficzny MT.

²⁸ Sprawozdanie za okres 25 listopada do 24 grudnia 1946, AMT, teczka 65/A.

potrzeby Podhala i samego Muzeum (...). Zakupiono dwa ładne okazy z zakresu strojów ludowych²⁹.

Zapewne mowa tutaj o dwóch serdakach z wyszytymi ornamentami — kobiecym i męskim, które sprzedały mieszkanki Zakopanego: Anna Gąsienica-Roj i Helena Tatar. Pierwszy egzemplarz został wykonany przez Franciszka Gąsienicę około 1907 roku, a drugi 1847 roku³⁰. Zakupiono także drewnianą rzeźbę przedstawiającą świętego Michała Archanioła³¹, która pochodziła ze starego kościoła w Chochołowie³². W drugiej połowie roku kolekcja etnograficzna wzbogaciła się o inne okazy z zakresu ubioru podhalańskiego³³ i spiskiego, o ludowe rzeźby jak również o ponad 20 obrazów malowanych na szkłe z Zakopanego, a z Orawy dwa na płótnie oraz rekwizyty związane z obrzędowością doroczną na Podhalu. Zbiory te w większości pozyskała Helena Roj-Kozłowska współpracująca wówczas z Muzeum Tatrzańskim.

Z dziedziny ubioru są więc dwie pary podhalańskich kierpców wykonane przez Józefa Bigosa (1890–1966), znanego artystę ludowego z Bukowiny Tatrzańskiej. Trudnił się on także wyrobami z metalu takimi jak: fajki, spinki, klamry, których egzemplarze powiększyły zbiory muzealne kilkanaście lat później. Innymi elementami ubioru, które zainteresowały Zborowskiego są: zimowa kobieca katanka z Zakopanego, noszona przez starsze kobiety do około 1900 roku, czarna cucha z Białego Dunajca, dwie chusty tybetowe z Zakopanego — jedna z 1937 roku, druga z 1905 roku. Z kolei z Jurgowa na Spiszu pozyskano wełnianą pasterską torbę i derkę z początku XX wieku.

Cztery drewniane rzeźby ludowe zostały zakupione od słynnego artysty z Zakopanego Wojciecha Brzegi, kolekcjonerki Bronisławy Kondratowiczowej i malarza Jana Seweryna Sokołowskiego. Warto przyrzeć się bliżej sytuacji pozyskania wspomnianych rzeźb i wymienionym osobom. Otóż, w maju 1948 roku Zborowski otrzymał list od Stefanii Brzegowej, wdowy po Wojciechu: „zapytuję najuprzejmiej czy mogę liczyć na stopniowe nabywanie dla Muzeum przedmiotów, które P. Dyrektor oglądał u mnie.

²⁹ Sprawozdanie za okres od 25 lutego do 24 marca 1947, AMT, teczka 66/A.

³⁰ Sprawozdanie kasowe za styczeń 1947, poz. 21, 21, AMT, teczka 66/A.

³¹ Sprawozdanie kasowe za styczeń 1947, poz. 20, AMT, teczka 66/A.

³² Rozebrany budynek w 1873 roku z inicjatywy ks. Wojciecha Błaszczyńskiego, rodem z Chochołowa, zastąpiła murowana, okazała świątynia, której ściany przedśionka i kaplicy pw. Świętego Wojciecha zdobią freski wykonane przez Walerego Eljasza-Radzikowskiego.

³³ Sprawozdanie kasowe za wrzesień 1947, poz. 13, 14, AMT, teczka 66/A. We wrześniu zakupiono także 12 ram do obrazów malowanych na szkłe.

W razie potrzeby chętnie zgodzę się tylko na zaliczkę”³⁴, a kilka miesięcy później dopytywała: „najprzejmiej proszę o kilka słów odpowiedzi czy mogę liczyć na kupno dla Muzeum. Od tej wiadomości zależy układ moich spraw finansowych”³⁵. Być może korespondencja ta była skutkiem zakupionej rok wcześniej kapliczki przedstawiającej Chrystusa na krzyżu, którą Brzega sprowadził z Chyżnego do Zakopanego około 1912 roku³⁶. Bronisława Kondratowiczowa, kolekcjonerka podhalańskiej sztuki ludowej sprzedawała natomiast osiemnastowieczną rzeźbę świętego Marka Ewangelisty pochodzącą z Czarnego Dunajca i krucyfiks ze Starego Bystrego. Od malarza Jana Seweryna Sokołowskiego zaś została zakupiona „kapliczka przydrożna duża z postacią Piety”, której był właścicielem od około 1930 roku³⁷. Artysta przesłał z Warszawy listowne podziękowanie i przekazał kilka informacji na temat obiektu: „bardzo dziękuję za gotówkę otrzymaną z rąk Pani Kr., spadła jak z nieba. Kapliczka pochodzi z Podhala wsi Chochołów. Jako typowa podhalańska kapliczka, jest reprodukowana w książce Rafała Malczewskiego pod tytułem *Tatry [i Podhale — przyp. MK]* z cyklu *Cuda Polski*”³⁸. Sokołowski sprzedał także jeden obraz malowany na szkle przedstawiający zaślubiny Panny Marii. Zborowski zapisał tytuł jako „Zaślubiny M. B.”³⁹. Obraz ten wykonała Helen Roj-Kozłowska.

W tym czasie do muzealnej kolekcji zostały zakupione inne obrazy Roj-Kozłowskiej, która z czasem stała się jedną z najsłynniejszych podhalańskich artystek w tej dziedzinie sztuki. Początkowo uczestniczyła w kursie malarstwa na szkle zorganizowanym w Zakopanem przez MKiS, który prowadził artysta Antoni Buszek, twórca m.in. polskiej szkoły batiku. Później, z ramienia Muzeum Tatrzańskiego Roj-Kozłowska uczyła podczas warsztatów dzieci i młodzież [<http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/6691>; data odczytu: 08.04.2021]. Dzięki tej działalności popularyzatorskiej i własnej twórczości przyczyniła się w dużej mierze do odrodzenia na Podhalu malarstwa na szkle. Dziś obrazy Heleny Roj-Kozłowskiej cieszą się dużym uznaniem w Polsce i na świecie, a ich pierwsze egzemplarze zakupiono właśnie w drugiej połowie 1947 roku do muzealnych zbiorów. Przedstawiają postacie świętych, sceny biblijne, Janosika i scenę rodzajo-

³⁴ List z 25 maja 1948, AMT,teczka AR/Zb/197.

³⁵ List z 5 lipca 1948, AMT,teczka AR/Zb/197.

³⁶ Sprawozdanie kasowe za grudzień 1947, poz. 30, AMT,teczka 66/A.

³⁷ Sprawozdanie kasowe za grudzień 1947, poz. 27, AMT,teczka 66/A.

³⁸ Jan Sokołowski do Juliusza Zborowskiego, list b.d., AMT,teczka AR/Zb/246.

³⁹ Sprawozdanie kasowe za grudzień 1947, poz. 29, AMT,teczka 66/A.

wą. Z okazji malarstwa na szkle Bronisława Kondratowiczowa sprzedała wówczas „stary”⁴⁰ obraz z Kluszkowiec, który prezentuje Świętą Rodzinę przy pracy.

Dary natomiast pochodzą od Jana Roja i są to dwie drewniane pochodnie *fakły*, które zwyczajowo palono na Podhalu podczas dorocznych obrzędów. Z kolei Wojewódzka Rada Narodowa w Krakowie przekazała dwa obrazy malowane na płótnie z przedstawieniem sceny ukrzyżowania i *Ecce Homo*, pochodzące z dworu rodziny Moniaków w Zubrzycy Górnej na Orawie⁴¹.

Zgodnie z dokumentacją archiwalną wiadomo, że w 1948 roku zbiory etnograficzne liczyły 4138 muzealiów⁴². Były nabytkami w postaci darów lub zakupów głównie z Podhala i Spisza. Obiekty-dary pochodzą od kilku osób z grona inteligencji, która zafascynowana góralszczyzną regularnie przyjeżdżała na Podhale. Jedną z nich była Jadwiga Antoniewiczowa, żona Włodzimierza, obydwójce zaprzyjaźnieni ze Zborowskim, która przekazała do muzeum kij pasterski znaleziony na Hali Kasprowej Niżnej⁴³. Innym był Gerard Ciołek, profesor Politechniki Krakowskiej, który w latach 50. zeszłego stulecia uczestniczył w projektowaniu schroniska w Dolinie Pięciu Stawów Polskich w Tatrach i ofiarował do zbiorów drewniany przyrząd – rogalkę do ubijania ziemniaków, pochodzący z Jaworek w Pieninach. Jeszcze innymi byli: Tadeusz Malicki, artysta malarz, który przekazał metalowy kaganek znaleziony w okolicach Czarnego Dunajca oraz Stefan Szymański, warszawski lekarz, kolekcjoner sztuki podhalańskiej i miłośnik góralszczyzny, który podarował trzy dziewiętnastowieczne obrazy na szkle. Kilka lat później cała jego kolekcja, licząca ponad 200 obiektów wzbogaciła zbiory Muzeum Tatrzańskiego, a niejeden z nich stanowił honorarium za poradę lekarską lub rewanż za ofiarowane medykamenty [Kroh 1975]. Okazy te były przechowywane w zakupionej przez Szymańskiego w 1919 roku chałupie nazwanej Tea. Tu też, w latach 50. XX wieku, Edyta Starek z ramienia muzeum (Tea była już wówczas filią Muzeum Tatrzańskiego) przygotowała z nich ekspozycję w celu pokazania zwiedzającym. Do wy-

⁴⁰ Niestety nie jest znana przybliżona data powstania tego obrazu. Zborowski zanotował jedynie, że jest „stary”, sprawozdanie kasowe za grudzień 1947, poz. 33, AMT, teczka 66/A.

⁴¹ Dwór Moniaków obecnie znajduje się w Orawskim Parku Etnograficznym w Zubrzycy Górnej.

⁴² Formularz sprawozdawczo-statystyczny dla muzeów za rok 1948, dokument z 18 stycznia 1949, AMT, teczka 68/A.

⁴³ Tradycje i zabudowa związana z pasterstwem w Tatrach były w centrum naukowych zainteresowań Antoniewiczów, a pod redakcją Włodzimierza zostało wydane kilkutomowe dzieło *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*.

mienionych darów należy dodać jeszcze ten od Adama Skawińskiego (nie ustalono jego naukowo-badawczej działalności i związków z zakopiańskim muzeum) żelazny oklepiec do chwytania zwierzyny, znaleziony na Wielkiej Świstówce/Rakuskiej Czubie w słowackiej części Tatr.

Obiektami kupionymi w pierwszej połowie 1948 roku są z Zubsuchego — wełniana derka i z Zakopanego — serdak oraz kapelusz zwany kłobukiem z kostkami i piórkiem, pochodzące z lat 30. XX wieku oraz dodatkowe kostki do kapelusza z 1880 roku. Zborowski zapisał w notatkach, że były one „po jednym z przewodników zakopiańskich”. W drugiej połowie 1948 roku natomiast, gdy MT zostało połączone z PTT, ale przy zachowaniu autonomii⁴⁴, przeznaczono dotację z PTT na statutową działalność muzeum (równocześnie muzeum otrzymywało dotacje z MKiS). Nie były to jednak kwoty, które mogły zapewnić znaczący rozwój od lat planowanych prac, związanych z poszerzaniem badań i wiedzy o Podtatrzu oraz inwentaryzacją etnograficznych zbiorów prywatnych. Dotyczyła ona terenu Zakopanego — zbiorów i wyposażenia domu Pod Jedłami na Kozińcu, „które powinny znajdować się pod opieką Muzeum Tatrzańskiego zgodnie z życzeniem właścicieli [Pawlikowskich — przyp. MK] i stanowić niejako część Muzeum obrazującego działalność Stanisława Witkiewicza i dzieje stylu zakopiańskiego”⁴⁵. Inwentaryzacja odnosiła się także do kolekcji w chacie Tea, która należała do wspomnianej rodziny Szymańskich.

Dzięki dotacji zakupiono okazy na Podhalu: kolejne dwa obrazy na szkle wykonane przez Roj-Kozłowską oraz dziewiętnastowieczne przedmioty związane z pasterstwem: kadź zwaną pucierą i formę na ser owczy zwany brusem, którego wyrób już wówczas zaniknął⁴⁶. Zborowski w liście do Kazimierza Nitscha w lipcu 1948 napisał „brus — ser duży w kształcie okręgu; dziś nie widuję, z wczesnej młodości pamiętam, do dziś dnia po-

⁴⁴ Podczas Walnego Zgromadzenia członków Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego (TMT) w dniu 30 września 1948 ogłoszono likwidację TMT i połączenie się z PTT, tym samym Muzeum Tatrzańskie stało się autonomiczną jednostką PTT, zob. *Sprawozdanie z działalności Muzeum Tatrzańskiego im. dra T. Chałubińskiego w Zakopanem przy Pol. Tow. Tatrzańskim za rok 1948*, AMT, teczka A/68. Tym samym nastąpiła zmiana nazwy placówki na Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem przy Polskim Towarzystwie Tatrzańskim, zob. *Przemówienie dyr. Muzeum Tatrzańskiego na W. Zgromadzeniu Delegatów PTT w Zakopanem w dniu 15.05.1949*, AMT, teczka 68/A.

⁴⁵ Pismo do Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, 20 października 1948, AMT, teczka 67/A.

⁴⁶ Wiadomo, że brus był wyrabiany w drugiej połowie XIX wieku w Tatrach na Hali Pysznej, a w latach przed I wojną światową także na Hali Kondratowej (Zofia Rak, karta inw. E/4284/abcd/MT, dział etnograficzny MT).

szukuję przynajmniej drewnianej formy” [Rak 2018: 556]. Poszukiwana forma została nabyta do muzealnych zbiorów miesiąc później. Z Podhala zostały także pozyskane następujące obiekty: koszula kobieca, kołnierz i dwa mankiety z Poronina, wykonane około 1900 roku; chusta „stara z Ratułowa”⁴⁷; drewniane naczynia z Dzianisza i Kościeliska: gieleta na mleko używana przy udoju owiec, żłobiona miska, 3 obońki na mleko, konewka klepkowa, 2 warzęchy, ponadto instrument muzyczny trąbita, dzwonek wolarski⁴⁸ gwarowo określany jako kłapiec; z Zakopanego: młot, skopiec, gieleta i cucha, z Bukowiny Tatrzańskiej: wstawka szydełkowa na jasek i kołowrotek z około 1850 roku⁴⁹, a z Małego Cichego: żelazna stępka z tłuczkiem pochodząca z surowca wykonanego w hutach kuźnickich. Z hut kuźnickich pochodzą także wykonane tam trzy artefakty, o których Zborowski zanotował kilka informacji — garnek miedziany „używany przy robotach górniczych i hutniczych w dawnych zakładach hutniczych w zakopiańskich kuźnicach”, odznaka mosiężna „z dwoma młotami hamerników (...) umieszczana na drzewcu sztandaru, na styliskach kilofów, siekier, ciupag itd.”, mosiężna klamra „skórzanego pasa munduru hamerników (...) z dwoma młotami”⁵⁰. Interesująca jest również informacja Zborowskiego w sprawozdaniu kasowym za grudzień 1948 roku o zakupie „5 obrazów na szkle z połowy XIX w. z Zakopanego i Kościelisk; przeznaczone do wymiany lub odstąpienia dla Państwowego Muzeum Kultur Ludowych w Warszawie⁵¹, stąd niewciągniętych do inwentarza, tylko do spisu depozytów i czasowych przechowań pod numerami 126–131”⁵².

W tym samym roku Barbara Bazińska, etnografka i badaczka kultury Podtatrza sprzedała obiekty ze Spisza. W pierwszych latach po II wojnie światowej przebywała w Bukowinie Tatrzańskiej [Biernacka 2007: 16] i zbierała w regionie okazy z zakresu kultury materialnej miejscowych górali. Zainteresował ją także tradycyjny strój noszony na Spiszu i dzięki temu jego kilka elementów wzbogaciło kolekcję muzealną. Są to: cztery czepce z Łapsz Wyżnych, męski serdak⁵³ i dwa rańtuchy z Czarnej Góry.

⁴⁷ Sprawozdanie kasowe za październik 1948, poz. 22, AMT,teczka 67/A.

⁴⁸ Sprawozdanie kasowe za październik 1948, poz. 23, AMT,teczka 67/A.

⁴⁹ Sprawozdanie kasowe za grudzień 1948, poz. 46, AMT,teczka 67/A.

⁵⁰ Księga inwentarzowa A, poz. 5095, 5096, 5097, dział inwentaryzacji MT.

⁵¹ Obecnie Państwowe Muzeum Etnograficzne.

⁵² Sprawozdanie kasowe za grudzień 1948, poz. 47, AMT,teczka 67/A.

⁵³ Sprawozdanie kasowe za grudzień 1948, poz. 43 i 41, AMT,teczka 67/A.

Oprócz nich do muzeum trafił pług, o którym Zborowski zanotował: „pług bez żelaza, jeszcze dziś używany”⁵⁴.

Bazińska prowadziła korespondencję ze Zborowskim i w kolejnym roku (1949) zwróciła się do niego tymi słowami:

piszę z wielką, wielką, b. wielką prośbą, aby Pan był tak łaskaw i odwiedził mnie celem obejrzenia zakupionych rzeczy. Miałam różne tarapaty z Milonem, część rzeczy zapomniał, część wymienił i wziął sobie — mówiąc mi o tem w Krakowie wczoraj, gdy rzeczy były w Zakopanem i zwrotu zażądać nie mogłam, część zaś ukradziono w drodze. Wszystkim tem b. się martwię i niepokoję — czem się to skończy⁵⁵.

Po tym liście do kolekcji muzealnej został włączony inkrustowany blat stołu z Bukowiny Tatrzańskiej⁵⁶, wykonany około 1860 roku w jurgowskim (nie istniejącym już) osiedlu Solisko. Bazińska pozyskała ów blat od Wiktorii Budzowej, która odziedziczyła go po swoim dziadku⁵⁷. Bazińska kupiła także od Anny Chlebek w Bukowinie Tatrzańskiej fartuch z białego płótna ozdobiony szydełkową koronką, który był wykonany dla matki sprzedającej⁵⁸.

Znaczącą zmianą dla działalności Muzeum Tatrzańskiego stało się zatrudnienie w 1949 roku etnografki Edyty Starek. Z Heleną Roj-Kozłowską prowadziły liczne terenowe eksploracje. Starek szczególnie zaangażowana w rekonesans terenu Spisza i Orawy gromadziła stamtąd liczne artefakty. Dzięki niej zbiory powiększyły się o kolejne części ubioru, które Zborowski opisał jako „dawną modę”⁵⁹. Ze Spisza, od Agnieszki Kurukowej z Rzepisk kupiono szal na ramiona zwany rańtuchem i gorset zwany kabotkiem, a za pośrednictwem Bazińskiej: fartuch haftowany zwany zapaską. Z Rzepisk pochodzi także spódnica ze złotymi galonami i chusta na czepiec⁶⁰; z Jurgowa natomiast kobieca koszula wykonana z płótna samodzielnego z ozdobną mereżką na mankietach, którą sprzedała Weronika Plucińska (po mężu Mondlak).

⁵⁴ Sprawozdanie kasowe za grudzień 1948, poz. 44, AMT, teczka 67/A.

⁵⁵ List z 27 września 1949, AMT, teczka AR/Zb/194.

⁵⁶ Sprawozdanie kasowe za październik 1949, poz. 75, AMT, teczka 68/A.

⁵⁷ Księga inwentarzowa A, poz. 5133.

⁵⁸ Księga inwentarzowa A, poz. 5101.

⁵⁹ Sprawozdanie za czerwiec 1949, poz. 58, AMT, teczka 68/A.

⁶⁰ W sprawozdaniu za czerwiec 1949, poz. 58 z przypisanymi nr inw. 5104—5111 Zborowski zanotował, że w tym czasie zakupiono także koszulę z haftem, ale do spisu inwentarza została ona wpisana prawdopodobnie w 1953 roku pod numerem E/4553/MT.

W wyniku eksploracji terenowych na Orawie i w skutek przeprowadzonej inwentaryzacji zbiorów⁶¹, Starek zakupiła tradycyjne spodnie orawskie wykonane w 1939 roku w Orawce oraz kobiecą koszulę i gorset prucnik z Jabłonki. Pozostałe obiekty z zakresu ubioru pochodzą z Podhala — z Czarnego Dunajca kołnierz „kiereza z kobiecej koszuli”⁶² подарowany przez Bronisławę Konratowiczową, z Zakopanego chustka tybetka (koloru bordo, w kwiaty⁶³), kozuch kobiecy i szal z około 1889 roku „długi z frędzlami”, a z Zubsuchego biała cucha⁶⁴. Natomiast w Nowym Targu Starek pozyskała dwa kapelusze wykonane przez Józefa Szymkiewicza⁶⁵ z jego własnej wytwórni. Przygotowywała ona wówczas naukowe opracowanie na temat wytwórni góralskich kapeluszy⁶⁶.

Do kolekcji zostały także zakupione okazy sztuki ludowej — dwa obrazy na szkle, które wykonał Jan Walczak „Buńdowski” ze Skibówek w Zakopanem i dwa elementy wyposażenia góralskiego domu na Podhalu: łyżnik i listwę. Wspomniane obrazy przedstawiają Trójcę Świętą z Sonntagsberg i Matkę Boską Różańcową. Wyróżniają się wielobarwnością i misternym wykonaniem. W sprawozdaniu Zborowski zapisał: „dwa obrazy na szkle malowane w latach 1905–1914 (...) przez ostatniego sławnego malarza obrazów na szkle”⁶⁷. Z kolei, listwa z Harendy w Zakopanem, wykonana około 1870 roku, została kupiona od Władysława Rybki, który odziedziczył ją po swoim dziadku⁶⁸. Łyżnik natomiast pozyskała do zbiorów Starek i wiadomo, że był on przez dwa pokolenia przekazywany w rodzinie Józefa Młynarczyka z Zakopanego⁶⁹. Można więc przypuszczać, że wykonano go w XIX wieku. Bogate zdobnictwo drewnianego przodu m.in. motywy kwiatowe i rozety oraz wieszadło w kształcie spinki góralskiej niewątpliwie stanowiły o jego wyjątkowej oryginalności.

⁶¹ Sprawozdanie za wrzesień 1949, poz. 73, AMT, teczka 68/A.

⁶² Księga inwentarzowa A, poz. 5129.

⁶³ Księga inwentarzowa A, poz. 5136.

⁶⁴ Sprawozdanie za grudzień 1949, poz. 80, 81, AMT, teczka 68/A.

⁶⁵ Sprawozdanie za październik 1949, poz. 76, AMT, teczka 68/A.

⁶⁶ W latach 40. XX wieku, na specjalne zamówienia poza masową produkcją wyrabiano te nakrycia głowy jeszcze z filcu niefabrycznego (List Edyty Starek do Marii Woleńskiej z 26 października 1949, AMT, teczka 68/A). Obecnie najbardziej znanym kapelusznikiem w Nowym Targu jest Piotr Jahn, który kontynuuje rodzinną tradycję od czterech pokoleń.

⁶⁷ Sprawozdanie za czerwiec 1949, poz. 57, AMT, teczka 68/A.

⁶⁸ Zapis Juliusza Zborowskiego w księdze inwentarzowej A, poz. 5140; Sprawozdanie za grudzień 1949, poz. 79. AMT, teczka 68/A.

⁶⁹ Katalog kartkowy, karta nr 5103, dział inwentaryzacji.

Pozostałe obiekty z 1949 roku z terenu Podhala były darami. Wśród nich, za pośrednictwem Starek, znalazł się kolejny łyżnik wykonany w XIX wieku. Bronisława Kondratowiczowa przekazała zebrane w Czarnym Dunajcu: krzesiwko do niecenia ognia, górniczy kaganek, przyrząd do kręcenia powrozów i kołowrotek, a w Kościelisku: samorodny korzeń. Z Bukowiny Tatrzańskiej pochodzi stół, który „z Głodówki od Bigosów kupił prof. Witold Dalbor w 1947 r. dla Instytutu Przemysłu Ludowego w Zakopanem” (Instytut podarował go do Muzeum po likwidacji placówki) oraz lemiesz — „znaleziony w szopie przy Krupówkach” i dwie żelazne dachówki wykonane około 1870 roku w dawnych hutach kuźnickich niegdyś pokrywające „dach spalonej papierni na drodze do Kuźnic”⁷⁰.

Zakończenie

W 1950 roku, po kilku dekadach społecznej działalności, muzeum zostało upaństwowione co spowodowało zmiany w jego strukturze i zarządzaniu. Juliusz Zborowski w jednym ze sprawozdań, myśląc już wówczas o tych zmianach stwierdził „dałoby to nareszcie rękojmię trwałego bytu”⁷¹. Nieustannie zabiegał on o nowe przestrzenie dla rozwoju statutowej działalności muzeum i pozostanie w budynku Dworca Tatrzańskiego, który był własnością zakopiańskiego oddziału PTT. W liście do Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków zwracał uwagę, że „Dworzec Tatrzański po przebudowie obejmuje dwie sale wystawowe, jedną małą salę i kilkanaście małych ubikacyj, nadających się na magazyny, pracownie, na administracyjne potrzeby oraz na gościnne pokoje przeznaczane dla przejezdnych naukowych pracowników, którzy przybywają celem badania Tatr i Podhala”⁷². Niestety po niespełna roku urzędowania w tym budynku muzeum musiało się z niego wyprowadzić. W powojennej rzeczywistości Zborowski starał się także utrzymać naukowy charakter placówki, którym syciła się kilka dekad wcześniej. W 1952 roku, po trzech już dekadach pracy w dziedzinie muzealnictwa pisał do Kazimierza Nitscha: „w Muzeum nie mam łatwej pozycji pomimo znacznie powiększonego personelu, nie zawsze jednak wyrobionego. Ale o tym przy spotkaniu. Na ogół mogę powiedzieć,

⁷⁰ Zapis Juliusza Zborowskiego w księdze inwentarzowej A, poz. 5124, 5131, 5132.

⁷¹ Dokument z 17 października 1945, AMT,teczka 64/A.

⁷² Zborowski Juliusz do Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, list, 7 grudnia 1949, AMT,teczka 68/A.

że w tym eksponowanym Zakopanem kierowanie Muzeum — to *dusno droga*” [Rak 2018: 562].

Stale, lecz trochę przypadkowo, była więc powiększana kolekcja etnograficzna w drugiej połowie lat 40. Zborowski kierował się prawdopodobnie zasadą, że trzeba chronić i zachowywać to, co pozostało z najdawniejszych okazów sztuki i ludowego rękodzieła. Dopiero przeprowadzony w 1953 roku spis inwentarza i systematyczne, z wyznaczonym kierunkiem katalogowanie obiektów ukazało tematyczny zakres posiadanych zbiorów. Należy wspomnieć, że jeszcze w latach międzywojennych Zborowski stworzył na własne potrzeby wzór karty katalogowej, a z czasem planował opracowanie profesjonalnego szablonu, o czym pisał do Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w jednym z listów: „na razie operujemy prowizorycznymi kartkami zwykłego papieru (...) z licznych wzorów chcę skombinować wzór własny, praktyczny dla małego muzeum, a jednak wszechstronny”⁷³. Po upaństwowieniu obowiązywały w muzeum już szablony zgodne z ministerialnymi wymogami.

Tematyczny zakres kolekcji określony po jej skatalogowaniu pozwolił wypracować strategię uzupełniania. Zborowski nakreślił wówczas trzy główne kierunki, które odnosiły się do ubioru ludowego, kultury materialnej (działów: rolnictwo, komunikacja i transport, sprzęt kuchenny, ludowy przemysł i rzemiosło) i współczesnego malarstwa na szkle. Tak powstające zbiory etnograficzne miały dopełniać posiadany bogaty zbiór rzemiosła artystycznego i sztuki ludowej [Kozak 1999: 55]. Juliusz Zborowski swoje plany sumiennie realizował przez cały okres dyrektorowania Muzeum Tatrzańskim. Po latach Mieczysław Gładysz, wspominając jego pracę, napisał:

nico inaczej przedstawiały się ówczesne sposoby gromadzenia muzealiów etnograficznych. Zarówno w XIX w. i w pierwszych dziesiątkach lat naszego stulecia, a także w okresie międzywojennym metody nabywania eksponatów w terenie różniły się znacznie od pracy kolekcjonerskiej współczesnego muzeologa-eksploatora. Również w Muzeum Tatrzańskim nie było jeszcze ugruntowanych sposobów doboru i bezpośredniego docierania do eksponatów [Gładysz 1967: 58].

⁷³ Juliusz Zborowski do Marii Znamierowskiej-Prüfferowej, list, 21 marca 1932, Arch. MET, sygn. MZP/S-I-3.

Bibliografia

Biernacka Maria

- 2007: *Barbara Bazińska (1918–1994)*, w: „Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne”, Tom II, s. 16–18.

Błaszczyk-Żurowska Hanna

- 1997: *Najstarsze fasony podhalańskich gorsetów*, w: „Rocznik Podhalański”, Tom VII, s. 203–232.
- 1999: *Muzealne zbiory etnograficzne w latach 1889–1920 i najstarsze kolekcje prywatne, które przeszły na własność Muzeum Tatrzańskiego*, w: *Zbiory etnograficzne Muzeum Tatrzańskiego*, red. Anna Liscar, Zakopane: MUZEUM TATRZAŃSKIE, TOWARZYSTWO MUZEUM TATRZAŃSKIEGO, s. 10–31.
- 1999: *Prywatne kolekcje etnograficzne z lat 1880–1920*, w: *Zbiory etnograficzne Muzeum Tatrzańskiego*, red. Anna Liscar, Zakopane: MUZEUM TATRZAŃSKIE, TOWARZYSTWO MUZEUM TATRZAŃSKIEGO, s. 32–34.

Gładysz Mieczysław

- 1967: *Juliusz Zborowski. Z historii etnografii Podhala*, w: „Etnografia Polska”, Tom XI, s. 44–61.
- 1972: *O działalności etnograficznej i muzealnej Juliusza Zborowskiego*, w: *Juliusz Zborowski. Pisma podhalańskie*, red. R. Hennel, Tom I, Kraków: WYDAWNICTWO LITERACKIE, s. 16–54.

Kolago Władysława

- 1948: *Łyżniki podhalańskie*, w: „Polska Sztuka Ludowa”, Tom II, z. 9–10, s. 11–32.

Kozak Anna

- 1999: *Kolekcja etnograficzna w latach 1950–1999*, w: *Zbiory etnograficzne Muzeum Tatrzańskiego*, red. Anna Liscar, Zakopane: MUZEUM TATRZAŃSKIE, TOWARZYSTWO MUZEUM TATRZAŃSKIEGO, s. 54–69.
- 2020: *Juliusz Zborowski i kolekcja etnograficzna Muzeum Tatrzańskiego w latach 1918–1939*, w: „Rocznik Podhalański”, Tom XIV, s. 174–209.

Kroh Antoni

- 1975: *Kolekcja im. Szymańskich w Zakopanem*, w: „Polska Sztuka Ludowa”, Tom XXIX, nr 1–2, s. 9–12.

Kwiecińska Magdalena

- 2017: *O badaniach etnograficznych i spostrzeżeniach na temat rękodzielnictwa na Podhalu*, w: „Rocznik Podhalański”, Tom XII, s. 21–37.
- 2020a: *Edyta Starek (1911–1983)*, w: „Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne”, Tom VI, s. 234–238.
- 2020b: *Zbiory Muzeum Tatrzańskiego w czasie II wojny światowej*, w: „Rocznik Podhalański”, Tom XIV, s. 210–243.

Malinowski Kazimierz

- 1962: *Co wnosi nowego ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach?*, w: „Ochrona zabytków”, Tom XV, nr 2, s. 3–10.

Paryski Witold Henryk

1987: *Przemówienie wygłoszone na sesji zorganizowanej z okazji 50 zjazdu Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego oraz 90 rocznicy powstania Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem*, w: „Rocznik Podhalański”, Tom IV, s. 347–355.

Pawlikowski Jan Gwalbert

1923: *Reorganizacja Muzeum Tatrzańskiego*, w: „Wierchy”, Tom I, s. 250–253.

Piłsudski Bronisław

1914–1921: *W sprawie Muzeum Tatrzańskiego (O urządzeniu działu ludoznawczego)*, w: „Rocznik Podhalański”, Tom I, s. 147–188.

Radecki Gerard

2017: *Kazimierz Malinowski — muzeolog*, w: „Muzealnictwo”, Tom LVIII, s. 60–73.

Rak Maciej

2018: *Materiały do dziejów polskiej dialektologii i etnologii*, Kraków: UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI/WYDZIAŁ POLONISTYKI

Rak Zofia

2007: *Kolekcja łyżników w Muzeum Tatrzańskim*, w: „Rocznik Podhalański”, Tom X, s. 147–172.

Rokosz Mieczysław

2010: *Towarzystwo Muzeum Tatrzańskiego im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem. Narodziny — ludzie — dokonania*, w: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 3–4, s. 111–127.

Średniawa Helena

1987: *Helena Roj-Kozłowska — Rytardowa (1899–1955)*, w: „Rocznik Podhalański”, Tom IV, s. 243–247.

Trebunia-Staszek Stanisława

2018: *Muzeum Tatrzańskie jako laboratorium dziedzictwa. Część I*, w: „Journal of Urban Ethnology”, Tom XVI, s. 217–231.

Zborowski Juliusz

1934: *Wspomnienia I*, w: „Ziemia”, R. 24, nr 1–2, s. 5–9.

1961: *Z działalności Muzeum Tatrzańskiego im. T. Chałubińskiego w Zakopanem*, w: „Etnografia Polska”, Tom V, s. 354–359.

1976: *Z dziejów ludoznawstwa i muzealnictwa na Podhalu*, w: „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, Tom VI, s. 35–115.

2009: *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, Zakopane–Kraków: WYDAWNICTWO MUZEUM TATRZAŃSKIEGO

Znamierowska-Prüfferowa Maria

1969: *Polskie muzealnictwo etnograficzne w okresie 25-lecia PRL*, w: „Lud”, Tom LIII, s. 419–452.

Strony internetowe

Talenty Podhala, film, 1952, zdj. Mieczysław Wiesiołek, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/6691> (data odczytu: 08.04.2021).

Źródła niepublikowane

- Archiwum Naukowe Muzeum Etnograficznego w Toruniu:
Zborowski Juliusz do Marii Znamierowskiej-Prüfferowej, list, 21 marca 1932, Arch. MET, sygn. MZP/S-I-3.
- Archiwa działowe Muzeum Tatrzańskiego:
Katalog kartkowy, Dział Inwentaryzacji Muzeum Tatrzańskiego.
Rak Zofia, karta inw. E/4284/abcd/MT, Dział Etnograficzny Muzeum Tatrzańskiego.
Archiwum Muzeum Tatrzańskiego:
Antoniewicz Włodzimierz, *Uwagi o reorganizacji Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem*, b.d., (Juliusz Zborowski dopisał: 6 sierpnia 1950), AMT teczka 39/A.
Bazińska Barbara do Juliusza Zborowskiego, list, 27 września 1949, AMT, teczka AR/Zb/194.
Bogucki Janusz do Juliusza Zborowskiego, list, b.d., AMT, teczka AR/Zb/195.
Brzegowa Stefania do Juliusza Zborowskiego, list, 25 maja 1948, AMT, teczka AR/Zb/197.
Brzegowa Stefania do Juliusza Zborowskiego, list, 5 lipca 1948, AMT, teczka AR/Zb/197.
Dokument z 7 marca 1945, AMT, teczka 64/A.
Dokument z 12 marca 1945, AMT, teczka 64/A.
Dokument z 24 marca 1945, AMT, teczka 64/A.
Dokument z 25 czerwca 1945, AMT, teczka 64/A.
Dokument z 27 czerwca 1945, AMT, teczka 64/A.
Dokument z 20 września 1945, AMT, teczka 64/A.
Dokument z 17 października 1945, AMT, teczka 64/A.
Dokument z 23 grudnia 1945, AMT, teczka 64/A.
Dokument z 11 listopada 1946, AMT, teczka 65/A.
Dokument z 7 grudnia 1947, AMT, teczka 66/A.
Dokument z 19 sierpnia 1948, AMT, teczka 67/A.
Dokument z 28 września 1948, AMT, teczka 67/A.
Dokument z 28 listopada 1957, AMT, teczka 5/160.
Dokument z 29 lutego 1964, AMT, teczka AR/Zb/174.
Formularz sprawozdawczo-statystyczny dla muzeów za rok 1948, 18 stycznia 1949, AMT, teczka 68/A.
Kolago Władysława do Juliusza Zborowskiego, list, 10 listopada 1945, AMT, teczka AR/Zb/213.
Księga inwentarzowa A Muzeum Tatrzańskiego.
Malinowski Kazimierz do Juliusza Zborowskiego, list, 26 grudnia 1945, AMT, teczka AR/Zb/219.
Odpowiedź na ankietę MKiS w sprawie programu pracy muzeów w roku 1948 z dnia 7 grudnia 1947, AMT, teczka 66/A.
Pismo do Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, 20 października 1948, AMT, teczka 67/A.
Pismo do Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, 7 grudnia 1949, teczka 68/A
Przemówienie dyr. Muzeum Tatrzańskiego na W. Zgromadzeniu Delegatów PTT w Zakopanem w dniu 15.05.1949, AMT, teczka 68/A.
Sokołowski Jan do Juliusza Zborowskiego, list, b.d., AMT, teczka AR/Zb/246.
Sprawozdanie z 24 czerwca 1946, AMT, teczka 65/A.

- Sprawozdanie za okres od 25 czerwca do 24 lipca 1946, AMT,teczka 65/A.
Sprawozdanie za okres od 25 listopada do 24 grudnia 1946, AMT,teczka 65/A.
Sprawozdanie z 30 listopada 1946, AMT,teczka 65/A.
Sprawozdanie kasowe za lipiec 1946, poz. 4, AMT,teczka 65/A.
Sprawozdanie kasowe za grudzień 1946, poz. 28, 29, AMT,teczka 65/A.
Sprawozdanie kasowe za wrzesień 1947, poz. 13, 14, AMT,teczka 66/A.
Sprawozdanie kasowe za styczeń 1947, poz. 20, 21, 22, AMT,teczka 66/A.
Sprawozdanie za okres od 25 lutego do 24 marca 1947, AMT,teczka 66/A.
Sprawozdanie kasowe za grudzień 1947, poz. 27, 29, 30, 33, AMT,teczka 66/A.
Sprawozdanie kasowe za październik 1948, poz. 22, 23, AMT,teczka 67/A.
Sprawozdanie kasowe za grudzień 1948, poz. 41, 43, 44, 46, 47, AMT,teczka 67/A.
Sprawozdanie z działalności Muzeum Tatrzańskiego im. dra T. Chałubińskiego w Zakopanem przy Pol. Tow. Tatrzańskim za rok 1948, AMT,teczka 68/A.
Sprawozdanie za czerwiec 1949, poz. 57, 58, AMT,teczka 68/A.
Sprawozdanie za wrzesień 1949, poz. 73, AMT,teczka 68/A.
Sprawozdanie kasowe za październik 1949, poz. 75, AMT,teczka 68/A.
Sprawozdanie kasowe za październik 1949, poz. 76, AMT,teczka 68/A.
Sprawozdanie kasowe za grudzień 1949, poz. 80, 81, AMT,teczka 68/A.
Sprawozdanie kasowe za grudzień 1949, poz. 79, AMT,teczka 68/A.
Starek Edyta do Marii Woleńskiej, list, 26 października 1949, AMT,teczka 68/A.
Szymański Tadeusz do Juliusza Zborowskiego, list, 13 listopada 1946, AMT,teczka AR/Zb/249.
Zborowski Juliusz do dyrekcji Muzeum Etnograficznego w Krakowie, list, 24 grudnia 1947, AMT,teczka 66/A.
Zborowski Juliusz do Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, list, 7 grudnia 1949, AMT,teczka 68/A.
Zborowski Juliusz do Rudolfa Kalhousa, list, 21 lutego 1949, AMT,teczka 68/A.

Magdalena Kwiecińska

The ethnographic collection in the Tatra Museum. The Juliusz Zborowski period in the years 1945–1949

Juliusz Zborowski was the first director of the Tatra Museum. He was in charge of the institution from 1922 to 1965 and thanks to his active involvement he is considered today to be an important figure in the history of Polish museology. The Tatra Museum became a model for regional museums to follow during the interwar period (1918-1939). At first, it was run by an informal organisation of enthusiasts. In 1950 the Museum became a state institution, which resulted in gradual structural and management changes. This article describes the ethnographic collection in the Tatra Museum and the process of its development from the aftermath of the Second World War until the institution was nationalised. During this period, Zborowski tried to acquire smaller private collections and single items. He wanted to gather the region's earliest folk arts and crafts. He created a catalogue which contains numerous sheets of paper with hand-written notes providing details of the museum's artefacts. It remains an important source of knowledge. He corresponded with numerous

researchers from all over Poland. This correspondence formed a collection of more than 8000 letters and provides an interesting framework to study the process of collecting at that time. Zborowski was very consistent and his professional aims didn't change during the time when he worked as a director. He tried to keep the research activities of the institution alive. Looking back, Juliusz Zborowski was a pioneer of Polish museology thanks to his work methods which tried to encourage not just educational but also greater research activities at the museum. These continue to be adopted and provide inspiration for contemporary museologists in Poland.

Keywords: Juliusz Zborowski, Bronisław Piłsudski, ethnographic collection, Podhale, Spisz, Orava, the Tatra Museum, Polish museology after the Second World War